

KEES NIEUWENHUIJSEN

Robrecht de Fries

GRAAF VAN VLAANDEREN
HELD VAN HOLLAND

KEES NIEUWENHUIJSEN

Robrecht de Fries

Graaf van Vlaanderen, held van Holland

Uitgeverij Omniboek

1. INLEIDING

In Vlaanderen is Robrecht de Fries een gekende historische persoon. Zijn standbeeld prijkt zowel in Brugge als in Gent op het stadhuis. Robrecht bestuurde het graafschap Vlaanderen van 1071 tot 1093 en zijn naam en reputatie waren in die tijd bekend tot in Londen, Rome en Constantinopel. Zijn roem leeft in Vlaanderen nog steeds voort. Vreemd genoeg zijn er maar weinig Nederlanders die ooit van hem hebben gehoord, hoewel hij voor het graafschap Holland een cruciale rol heeft gespeeld. Hij was enige jaren ‘waarnemend’ graaf van Holland en behoeftte het graafschap toen voor inlijving bij het inhalige bisdom Utrecht.

Over Robrechts optreden als graaf van Vlaanderen is een aardige anekdote overgeleverd. Het verhaal speelt zich af op de markt van Torhout, die daar elk jaar op 24 juni plaatsvond, op de feestdag van Sint Johannes. Handelaren en handwerkslieden kwamen graag naar de stad, omdat ze hier in een veilige omgeving hun waren aan de man konden brengen. Militairen in dienst van de graaf waakten ervoor dat er niets werd gestolen en geen geweld werd gepleegd. De ‘marktvrede’ was een groot goed.

In Torhout werd die vrede geschonden door een edelman Willem uit Oudenburg, bijgenaamd ‘de Lange’. Zijn zoon was op het verkeerde pad geraakt en had een inbraak gepleegd bij een zekere Siger. Die betrapte hem en sloeg hem dood. Siger stond volledig in zijn recht, maar hij

◀ Portret van Robrecht de Fries door de Haarlemse prentenmaker Cornelis Visscher, 1650.

voelde zich toch schuldig en ging daarom te rade bij de heilige Arnulf, een kluizenaar die in de buurt verbleef. Arnulf slaagde erin om Siger en vader Willem met elkaar te verzoenen.

De zaak leek hiermee te zijn afgedaan, maar naderhand bedacht Willem dat hij zich eigenlijk te gemakkelijk bij de dood van zijn zoon had neergelegd. Hij zon toch op wraak en een goede gelegenheid was de jaarmarkt in Torhout. Zoals zovelen uit de omgeving kwam Siger daarnaartoe om kleding te kopen. Willem wachtte hem op. Hij gaf hem, midden op de drukke markt, een nekslag met een scherp zwaard en wierp hem vervolgens in een kledingmand. Siger was weliswaar niet dodelijk gewond, maar de consternatie onder het marktpubliek was enorm.

Graaf Robrecht de Fries verbleef op dat moment in zijn huis in Torhout. Toen hij vernam wat er gaande was, liet hij de dader onmiddellijk voorkomen. Hij kende Willem de Lange als een dappere ridder en een goede vriend, maar hij kon niet toestaan dat die wraak nam in een zaak die al in der minne was geschikt. Hij moest wel iets doen, want een graaf die zijn eigen marktvrede niet kon handhaven, was geen knip voor de neus waard. Intussen verscheen ook het slachtoffer, trillend als een riet. Rondom zijn nek was een rode striem zichtbaar, maar verder was hij ongedeerd. Toen Robrecht dat zag, sprak hij tegen Willem: 'Ik bewonder je onverschrokkenheid, maar ik verbaas me ook over je zwakte. Als je hem echt wilde doden, waarom heb je dan zo'n kinderachtig tikje uitgedeeld? Het lijkt nu of zijn nek is getroffen door een vrouwenhand, en niet door een echte man. Het is duidelijk dat dit niet is veroorzaakt door jouw hand of jouw zwaard, maar dat het de wil van de Almachtige was, die niet toestond dat er bloed zou vloeien, terwijl de vrede al was bewerkstelligd door een heilige man.' Alle aanwezigen knikten instemmend, en de rust keerde weer op de jaarmarkt in Torhout.¹

De anekdote over Willem de Lange geeft een inkijkje in de persoon van Robrecht de Fries en de wereld waarin hij als graaf moest opereren. Robrecht was de hoogste rechter in het graafschap. Hij had in deze zaak de dader ter dood kunnen veroordelen, maar hij was ook afhankelijk van ridders als Willem, die hem bijstonden in militaire conflicten. Dankzij de Vlaamse ridders had hij in de Slag bij Kassel zijn positie als graaf van Vlaanderen veroverd. Aan de andere kant draaiden de Vlaam-

Standbeelden van Robrecht de Fries op het stadhuis van Brugge (rechts) en Gent (links). In Gent wordt Robrecht (rechts) geflankeerd door zijn broer Boudewijn (links).

se economie en welvaart op evenementen zoals de jaarmarkt van Torhout. Robrecht moest de marktvrede waarborgen, voor de aanwezige handelaren en hun klanten, en ook voor zijn eigen inkomsten. Hij redde zich op diplomatieke wijze uit dit dilemma door met een kwinkslag de angel uit het probleem te halen en verder bloedvergieten te voorkomen. In het verhaal spelen ook een heilige man en de wil van God een rol. Het christelijk geloof was aanwezig in het leven van elke middeleeuwer, en al helemaal bij deze graaf, die zich bemoeide met kloosters en bisdommen, op bedevaart ging naar Jeruzalem en persoonlijk correspondeerde met de paus in Rome.

Niet alleen bij lokale incidenten zoals in Torhout speelde Robrecht de Fries een vooraanstaande rol. Hij leefde in een roerige tijd waarin

de Investituurstrijd oplaaide, een Normandiër de troon van Engeland veroverde en de kruistochten zich aandienend. De zelfstandigheid van het naburige graafschap Holland werd bedreigd door de bisschop van Utrecht. In al dat tumult ontwikkelde Vlaanderen zich tot een van de machtigste en welvarendste regio's in Europa. Robrecht wist het bestuur over dit graafschap te verwerven en te behouden, en ondertussen ook nog goed voor zijn directe familie te zorgen.

Alleen al vanwege zijn historische rol in Vlaanderen en Holland verdient Robrecht de Fries een biografie. Hij was een markante en krachtige persoonlijkheid die zich kon meten met de groten der aarde, en die een enerverend leven heeft geleefd. Het idee om een boek over dat leven te schrijven is niet nieuw. Al anderhalve eeuw geleden verscheen het proefschrift van de Duitser Emile Schmiele, getiteld *Robert der Frieze*. Helaas maakte Schmiele gebruik van twijfelachtige bronnen en heeft hij alleen het eerste van de twee delen van zijn werk afgerond. In 1935 schreef de Brusselse historicus Charles Verlinden een veel uitgebreidere en beter gedocumenteerde biografie, in het Frans, en voorzien van vele voetnoten met citaten uit de middeleeuwse bronnen in het Latijn. Voor de meeste Nederlandse lezers is dit werk moeilijk toegankelijk. Ook is het jammer dat Verlinden maar weinig aandacht besteedde aan Robrechts avonturen in Holland en Zeeland.²

Een nieuwe Nederlandstalige biografie is dus gerechtvaardigd. Ik heb dankbaar gebruikgemaakt van het werk van mijn voorgangers Schmiele en Verlinden, maar ik ben ook weleens tot andere inzichten gekomen dan zij. Uitgangspunt bij deze biografie was dat ze leesbaar moest zijn voor een breed publiek, dus niet alleen voor historici met een gedegen kennis van het Latijn.

De geschreven bronnen

Alles wat bekend is over Robrecht de Fries en zijn tijdgenoten is gebaseerd op geschriften uit de Middeleeuwen: kronieken, annalen, heiligenlevens, oorkonden, brieven en dodenboeken. Ten tijde van Robrecht werd alles in het Latijn geschreven. Pas later in de Middeleeuwen verschenen er werken in het Frans en het Middelnederlands.

Uit Robrechts eigen tijd zijn diverse oorkonden overgeleverd die hij zelf heeft uitgevaardigd of waarbij hij als getuige optrad. Zulke officiële documenten geven informatie over de bezittingen van Robrecht, de plaatsen waar hij op een bepaald moment verbleef en de mensen met wie hij omging. Ook zijn er brieven die aan hem zijn gericht bewaard gebleven. De brieven die Robrecht zelf heeft geschreven of heeft laten schrijven zijn helaas allemaal verloren gegaan. De kronieken, annalen en heiligenlevens vertellen meer over militaire, politieke en sociale gebeurtenissen. De auteurs van deze verhalende bronnen waren zonder uitzondering geestelijken, die soms weinig oog leken te hebben voor wereldse zaken. Belangwekkende veldslagen deden ze vaak heel beknopt af, haast in telegramstijl. Zo is in de *Genealogia Bertiniana* het volgende te lezen:

*Boudewijn verkreeg uit Richilde, de weduwe van graaf Herman van Bergen, twee zoons, Arnulf en Boudewijn. Daarvan werd er een gedood, en de ander met geweld verdreven, door Robrecht, die uit de weduwe van graaf Floris van Frisia, Gertrude, de gelijknamige Robrecht en diens broer Philip verkreeg, en die alles veroverde en heerser over het erfgoed werd.*³

Deze tekst is tegen het eind van de elfde eeuw in Gent opgesteld. Andere bronnen maken duidelijk dat het ‘geweld’ slaat op de Slag bij Kassel in het jaar 1071, waarin Arnulf III sneuvelde en Robrecht de Fries het graafschap Vlaanderen (‘het erfgoed’) veroverde.

Jaren later, in de twaalfde en dertiende eeuw, schreven nijvere monniken nieuwe kronieken over deze zelfde gebeurtenissen, en die verhalen werden steeds uitvoeriger. Een befaamd voorbeeld is de *Flandria Generosa*, een geschiedenis van Vlaanderen, waarvan de eerste versie tussen 1164 en 1168 verscheen en de tweede, nog uitgebreidere, tussen 1168 en 1250. Deze werken verschaften een eeuw na dato nieuwe details over het verloop van die veldslag in 1071. Al die bijzonderheden kunnen niet op de summiere oorspronkelijke bronnen zoals de *Genealogia Bertiniana* gebaseerd zijn. Het is mogelijk dat er gedetailleerdere verslagen hebben bestaan die verloren zijn gegaan, of dat mondeling overgeleverde getuigenissen na jaren alsnog zijn opgetekend. Maar het is ook denkbaar dat sommige monniken graag een spannend verhaal wilden

opdissen en daarom hun fantasie de vrije loop lieten. Politieke overwegingen speelden ook een rol bij wat er wel en niet op perkament werd gezet. Wanneer een gravenfamilie een klooster financieel steunde, dan kon ze erop vertrouwen dat de monniken in het *scriptorium* haar voorvaders als victorieuze helden zouden afschilderen en hun tegenstanders van weleer als schurken. De jongere bronnen zijn enerzijds welkome aanvullingen op de beknopte eigentijdse teksten, maar anderzijds moeten ze wel met terughoudendheid worden betracht.

In Holland kwam de schriftcultuur later op gang dan in Vlaanderen. De *Annalen van Egmond*, opgesteld tussen 1112 en 1120 door een anonieme monnik, vormen de enige 'eigentijdse' Hollandse bron. In later eeuwen kwamen er meer schrijvers met soms heel uitgebreide en gedetailleerde epistels, zoals de kroniekschrijver Johannes de Beke, die rond 1345 werkte. Echter, net als in Vlaanderen is bij die 'moderne' bronnen de nodige voorzichtigheid geboden.

De roem van Robrecht de Fries reikte tot ver over de grenzen van Vlaanderen en Holland. Ook in kronieken uit Normandië, Engeland, Frankrijk, Duitsland, Italië en zelfs Byzantium werden de belevenissen van onze hoofdpersoon opgetekend. Ook hier geldt dat er in latere geschriften steeds meer bij is verzonnen. Bovendien waren buitenlandse auteurs minder goed geïnformeerd over de situatie in de Lage Landen. Sommigen maakten aantoonbare fouten in bijvoorbeeld jaartallen en genealogische overzichten, en daarom moet ook hun andere informatie kritisch worden bekeken. Zo mag de Normandiër Willem van Jumièges dan wel beroemd zijn omdat hij als tijdgenoot de Slag bij Hastings beschreef, maar voor wat Vlaanderen betreft staat zijn werk vol fouten.⁴

De middeleeuwse bronnen geven vooral informatie over de elite. De monniken tekenden de wederwaardigheden op van koningen en graven en van pausen en bisschoppen, maar ze hadden zelden aandacht voor de eenvoudige boeren en boerinnen, de handwerkslieden, de voetsoldaten en de horigen. Die vormden weliswaar het fundament van de middeleeuwse samenleving, maar hun leven is veel minder gedocumenteerd dan dat van de hoogwaardigheidsbekleders. In de komende hoofdstukken zal het dan ook voornamelijk gaan over de maatschappelijke bovenlaag, niet omdat de gewone mannen en vrouwen

niet interessant waren, maar omdat er gewoonweg weinig over hen bekend is.

Een belangrijk aandachtspunt in deze biografie is de beeldvorming omtrent de hoofdpersoon. De kennis over Robrecht de Fries is voor een belangrijk deel gebaseerd op bronnen die pas jaren na zijn dood zijn geschreven. Deze moeten worden beschouwd in het licht van de tijd waarin ze zijn ontstaan. Enkele decennia na de dood van Robrecht ging Vlaanderen door een heftige politieke crisis. In 1127 werd graaf Karel de Goede vermoord en hij liet geen zoon na. Er dienden zich meerdere opvolgers aan die elkaar niet alleen met het zwaard bestreden, maar ook met de pen. De partijen trokken elkaars rechtmatigheid in twijfel en daarbij deinsden ze niet terug voor geschiedvervalsing. Er werd glashard opgeschreven dat een voorvader ooit een eed had gebroken of uit een onwettig huwelijk was voortgekomen, en dat daarom zijn nakomelingen geen aanspraak konden maken op een machtspositie. Soms werden oorkonden moedwillig vervalst om het bezit van grond of het recht op een titel te onderbouwen. De geschreven bronnen vormen dus niet altijd een waarheidsgetrouwe registratie van historische feiten, maar zijn soms propagandistische pamfletten. Robrecht de Fries was meer dan eens het onderwerp van zulke twijfelachtige geschriften, waarin tegenstanders van zijn nazaten hem postuum onderuithaalden. Omgekeerd kunnen zijn medestanders zich ook bezondigd hebben aan het verdraaien van de feiten.

Deze biografie probeert om uit het beschikbare bronnenmateriaal zo goed mogelijk de werkelijke gang van zaken te distilleren. Om het verhaal leesbaar te houden zijn niet altijd alle voorbehouden en alternatieve interpretaties opgeschreven. Belangrijke academische strijdpunten zijn in kaders behandeld en verder is er verwezen naar de vakliteratuur.

Hoe zag Robrecht eruit?

Een biografie zou bij voorkeur moeten zijn voorzien van een portret van de hoofdpersoon, het liefst afgedrukt op het omslag van het boek. Helaas bestaat er geen goede eigentijdse afbeelding van Robrecht de Fries. Lang na zijn dood, in de zestiende en zeventiende eeuw, fabri-

Ruiterzegel van Robert de Fries onder een oorkonde uit 1076, met als randschrift: **RODBERTVS FLANDRENTIVM COMES.** De graaf liet zich afbeelden met getrokken zwaard.

ceerden nijvere kunstenaars wel portretten van Robrecht en van andere graven uit de voorgaande eeuwen. Ze beeldden ze af in de kledij en met de wapenrusting die in hun eigen tijd in de mode was. Het zijn zonder twijfel fraaie schilderijen en gravures, maar ze hebben alleen historische waarde voor wie geïnteresseerd is in de tijd waarin ze werden gemaakt.

Uit de tijd van Robrecht zelf is alleen een waszegel overgeleverd waarmee hij in 1076 een oorkonde bezegelde. Daarop is hij afgebeeld op een galopperend paard, met in zijn rechterhand een zwaard en in de linker een schild, en op zijn hoofd een helm. Het ruiterzegel was in 1066 geïntroduceerd door Robrechts zwager, koning Willem van Engeland. Tot die tijd waren de zegels nogal braaf, met alleen een hoofd of bovenlijf, of een vorst zittend op een troon. Willem liet zich afbeelden als stoere strijder op een paard, met in zijn hand een lans met een vaandel. Robrecht de Fries was de eerste die dit imiteerde, maar hij gaf de voorkeur aan een zwaard. Sindsdien doken de ruiterzegels overal in Europa op. Ook de Hollandse graven deden met deze mode mee. Robrechts zegel uit 1076 is in de loop der eeuwen vervaagd en biedt nu nog maar weinig details. Er zijn in de achttiende eeuw tekeningen gemaakt van dit zegel waarop wat meer bijzonderheden zijn te zien. Op de tekeningen draagt de graaf een lange maliënkolder met een maliënkap over het hoofd en geen helm.

Robrecht de Fries hanteerde ook een kleiner zegel van het oude stempel, waarop alleen zijn hoofd was afgebeeld. Daarvan is geen origi-

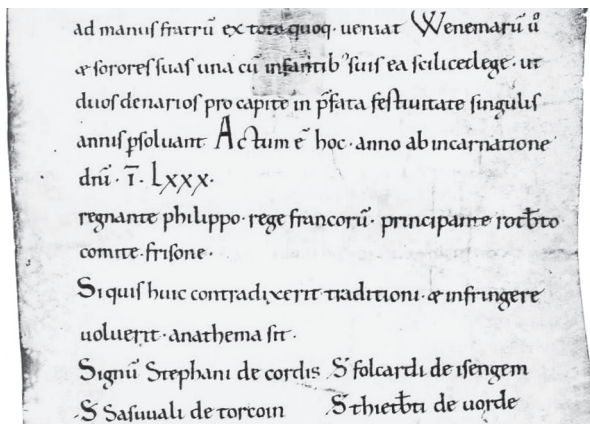

Twee tekeningen van het portretzegel van Robrecht de Fries.

neel bewaard gebleven, maar de kroniekschrijver Simon van Gent heeft er in de twaalfde eeuw een tekening van gemaakt die in de achttiende eeuw tweemaal is nagetekend door de archivaris van de Sint-Bertijnsabdij. Die twee schetsen verschillen nogal van elkaar, dus naar de precieze gelaatstrekken van Robrecht moeten we gissen. Wel is er duidelijk een volle baard te zien, en dat kan kloppen, want een van zijn bijnamen was Robrecht met de Baard.⁵

Robrecht, bijgenaamd 'de Fries'

In 1063 trouwde Robrecht met Gertrude, de gravin-weduwe van Holland, dat in die tijd nog *West-Frisia* heette. Daarom kreeg hij als bijnaam 'de Fries'. Er zijn talloze historische personen met bijnamen, die in veel gevallen pas lang na hun dood door geschiedschrijvers zijn bedacht. Robrecht werd echter al tijdens zijn leven door anderen 'de Fries' genoemd. Het eerste schriftelijke bewijs daarvoor is de oorkonde van een schenking die een zekere Eustachius en zijn vrouw Oligia deden in Harelbeke. Robrecht had hier niet direct mee te maken, maar de oorkonde zegt dat de schenking werd gedaan in het jaar 1080, tijdens het bewind van *Roberto comite Frisone* (Robrecht graaf van *Frisia*). Robrechts eigen zoons duiden zichzelf in hun oorkonden aan als *filius Roberti marchionis cognomento Frisonis* (zoon van markgraaf Robrecht, bekend als de Fries). Ook in enkele verhalende bronnen uit Robrechts laatste levensjaren wordt hij zo aangeduid. In de oorkonden die Robrecht zelf liet

Fragment van een schenkingsoorkonde uit het jaar 1080, waarin graaf Robrecht wordt genoemd met zijn bijnaam 'de Fries'.

opstellen, liet hij zich alleen maar ‘graaf van Vlaanderen’ noemen en gebruikte hij nooit zijn bijnaam.⁶

Robrecht is ook bekend onder andere bijnamen. Gravin Gertrude, zijn weduwe, herdacht hem in 1095 als *Roberti Barbati Ierosolymitani* (Robrecht met de Baard, de Jeruzalemganger). In 1127, toen Robrecht al 34 jaar dood was, noemde Galbert van Brugge hem spottend *Roberto comiti Aquarum*, Robrecht de Watergraaf, vanwege zijn band met het waterrijke Holland.⁷

De voornaam van de graaf van Vlaanderen wordt in de documenten die tijdens zijn leven in het Latijn zijn opgesteld, meestal geschreven als *Robert* en soms als *Rodbert*. Dat bleef zo in de twaalfde eeuw. Tussen 1260 en 1280 verscheen voor het eerst een Vlaamse historie in het Middelnederlands, de *Rijmkroniek van Vlaanderen*, die de graaf aanduidde als *Robbrechte die Friese*. Een jaar of tien later volgden in de Noordelijke Nederlanden de *Rijmkroniek van Holland* en de *Spiegel Historiae*, en ook daarin staat *Robbrecht* of *Robrecht*.⁸

Vanuit de historische fonologie kunnen taalkundigen vrij nauwkeurig vaststellen welke uitspraak achter de geschreven naamvormen schuilging. Door de Fransen werd onze hoofdpersoon waarschijnlijk aangesproken als *Robert*, maar door zijn tijdgenoten in Vlaanderen en Holland als *Rod-brecht*, of ook *Rob-brecht*.⁹ De naam Robrecht is dus historisch correct, en ook omdat hij tegenwoordig in Vlaanderen nog altijd als Robrecht bekend staat, heb ik die naam in dit boek aangehouden. Ook zijn oudste zoon en opvolger noem ik Robrecht. Naamgenoten van buiten Vlaanderen en Holland, zoals de koning van Frankrijk, zal ik aanduiden als Robert.

De man die Holland en Vlaanderen verbond

Robrecht de Fries († 1093) is een naam die tussen de groten van zijn tijd hoort. Als tweede zoon van de graaf van Vlaanderen was hij geen erfgenaam, maar door zijn huwelijk met Gertrude, een gravin-weduwe, werd hij regent van Holland. Na de dood van zijn broer wist hij ook de macht over Vlaanderen te veroveren. Robrecht was een machtige en daadkrachtige bestuurder. Hij was bevriend met koningen en keizers, had persoonlijk contact met de paus en benoemde bisschoppen. Door zijn toedoen hebben de graafschappen Vlaanderen en Holland zich zelfstandig en in vrijheid ontwikkeld. In een roerige periode van kruistochten, de Investituurstrijd en oorlog kwamen ze tot grote bloei.

Ondanks alles wat Robrecht de Fries in zijn leven bereikte en betekend heeft voor Holland weten maar weinig Nederlanders wie hij is. In deze toegankelijke biografie schetst Kees Nieuwenhuijsen een zo compleet mogelijk beeld van Robrecht, zijn prestaties en de tijd waarin hij leefde.

Dr. Kees Nieuwenhuijsen (1954) studeerde biologie aan de universiteiten van Utrecht en Rotterdam. Hij is deskundige op het gebied van de Middeleeuwen en een enthousiast re-enactor. Eerder verschenen van hem *Strijd om West-Frisia* en *De Slag bij Vlaardingen, 1018*.

‘Nieuwenhuijsen weet ondanks het summiere bronnenmateriaal door een juist combineren van het wél aanwezige bewijs, het nodige literatuuronderzoek en een dosis gezond verstand zijn verhaal overzichtelijk en vermakelijk te houden.’

— HEREDITAS NEXUS over *Strijd om West-Frisia*

NUR 684

978-94-0191-749-0

www.omniboek.nl

Uitgeverij Omniboek